

MAGISTRALNA DILEMA MOGUĆE BESKONAČNOSTI ILI NUŽNOG POČETKA NIZA SREDNJIH UZROKA U SUVREMENOJ TEODICEJSKOJ NAUCI I U SV. TOME

Uvod

U posljednjem prošlogodišnjem broju »Crkve u svijetu« (broj 6/1966) objavljen je moj članak »Zakonitost i teodicejski argumenat iz reda u svijetu«. U zaključku tog članka naveo sam kao vrlo značajne riječi pape Pavla VI kojima on upozorava na suvremenu opasnost fideizma kod nekih vjernika koji abdikacijom razuma razaraju tradicionalna preambula vjere te nastoje na opciji volje zasnovati svoj pristanak uz istine metafizičkog reda.

Opciji volje, istakao sam dalje svoju misao, ostaje široko polje da se u službi vjere efikasno afirmira opredjeljujući se za dobro: mir, bratstvo i jedinstvo među ljudima, sve pravedniju raspodjelu ovozemaljskih dobara, sve savjesnije zalaganje na radnom mjestu da tih dobara bude sve više, na opće dobro svih, sve brižniju pažnju da se društvena imovina čuva od štete..., sve veću spremnost da se svakom čovjeku koji je u nevolji, bez obzira na rasu, narodnost, teizam ili ateizam, rane »zaliju uljem i vinom« (Lk. 10, 34). Sada, poslije enciklike Pavla VI »Populorum progressio«, sve to, mislim, još i dobiva na značenju i aktualnosti.

Napokon sam taj zaključak završio ovim riječima: »Ne užiže se svijeća i stavlja pod sud, nego na svijećnjak da svijetli svima... tako neka se svijetli svjetlost vaša pred ljudima, da vide vaša dobra djela i slave Oca vašega koji je na nebesima' (Mt. 5, 15—16). Ali, svijeća treba da bude na svijećnjaku racionalnih preambula, a ne pod poklopcem fideizma. (Dakako, uz neophodno potrebni svijećnjak racionalnih preambula, ne treba zaboraviti u kako nezavidnom položaju bi se našao ne samo svećenik ili levit nego i svaki apostol teizma koji bi htio put vjeri rasvijetliti samim svijećnjakom, bez svijeće na njemu).«¹

¹ »Crkva u svijetu«, broj 6/1966 (kratica: CS 6/1966), str. 55.

Može se tko i ne složiti s tom mojom koncepcijom apostolata o kojem je riječ, ili osporiti adekvatnost upotrebe gore navedenih riječi evanđelja, ili iznijeti neku drugu zamjerku, ali nije prikladno ako se poslije navoda tih mojih riječi u bitnome okrnji njihov smisao (makar, naravno, i sasvim nehotice, zbog nedovoljne pažnje) i tim ujedno alterira moja koncepcija apostolata o kojem je riječ, koja se sastoji u tomu da dvije stvari: racionalna preambula (tj. »svijećnjak«) i opcija volje za dobro (tj. »svijeća«) — rasvijetle put trećoj stvari: vjeri.

Vidi se, dakle, da je bitna značajka te moje koncepcije apostolata: opcija volje za dobro (kako sam to uvijek s konstantnom i naglašenom brigom² isticao, shvaćajući tako težinu riječi Sv. pisma: »Tko ne ljubi svoga brata koga vidi, kako može ljubiti Boga koga ne vidi«).

Vidi se također da u kontekstu svega što je rečeno i navedeno »svijeća« znači opciju volje za dobra djela u opće (i posebno za ona koja nije učinio onaj svećenik i levit o kojima govori evanđelje u vezi sa zalijevanjem rana »uljem i vinom«).

Isto tako se vidi da »svijećnjak« znači racionalna preambula u opće (a među njima, dakako, i teodicejski argumenat iz kontingencije) — nasuprot fideizmu koji, kao »sud, poklopac«, priječi da sjaj dobrih djela koristi vjeri. Nije tu, dakle, riječ o odnosu i vrednovanju raznih racionalnih preambula međusobno, nego o odnosu i vrednovanju svih racionalnih preambula (tj. svi su oni »svijećnjak«) s jedne strane, nasuprot fideističkom prihvaćanju istina metafizičkog reda (tj. svaki fideizam je »sud, poklopac« koji smeta apostolatu) s druge strane.

U svim velikim stvarima najveću pažnju i brigu treba posvetiti osnovnoj koncepciji jer, ukoliko tu ima što pogrešno i neskladno, događa se da i veliki trud i rad mogu doći pod udar izreke: Magni passus, sed extra viam — s obzirom na cilj prema kojem se ide.

Ali, sve to što gore rekoh nije tek briga da se u jednoj doista ozbiljnoj i osnovnoj stvari očuva neokrnjena vlastita misao, nego je ujedno u vod u ovo o čemu će dalje biti govora u ovom članku.

To nas odmah obavezuje da se upitamo, nije li možda diskusija kakvu najavljuje naslov našeg članka ipak teodicejski jalova, doduše na racionalnom terenu, ali ipak možda neki pseudoproblem. Naš odgovor na to pitanje je ovaj: naša se diskusija bavi jednim od magistrálnih problema starije i suvremene teodicejske nauke (kako se to vidi i iz niže navedenih citata uglednih teodicejskih auktora), pa se ona može donekle smatrati neplodnom samo onda, ako gore spomenutu teodicejsku nauku (koja je, naravno, kruna i završetak metafizičke nauke u opće) smatramo kao podlogu za »jednu nemoćnu, učmalu metafizičko-eshatološku pouku«;³ rekoh »donekle«, jer i u tom slučaju još uvijek ostaje umjesna misao da bi ta nauka mogla možda biti manje nemoćna i učmala ako bi se pokušali pronaći i ukloniti neki od uzroka te »nemoći«, ako oni postoje, ili otkriti nedovoljnu spremnost apostola teizma da se njom posluže, ako one pogreške ne postoje.

² Usporedi npr. u zborniku »Pozdrav našem vremenu«, Đakovo, 1964, str. 186—211 passim, posebno str. 210.

³ Paul Gauthier, *Evanđelje pravde*, CS 3/1967, str 4.

Gore navedene riječi negativnog stava prema metafizičko-eshatološkoj pouci iz pera su uglednog teističkog socijalnog radnika i sociologa Paula Gauthiera. Meni se čini da bi se taj njegov životnim iskustvom i pronicavim opažanjem oformljeni kritički stav prema teodicejskoj nauci kao podlozi metafizičko-eshatološke pouke mogao izraziti ovakvom kratkom rečenicom: *Non vitae, sed scholae discitur.*

U svakom slučaju vrijedno je imati na pameti evanđeosku⁴ priču o smokvi za koju se pitalo čemu zauzumlje zemlju, a onda se odlučilo okopati je i pognojiti i još počekati. Naša diskusija ide za tim da doprinese nešto tom okopavanju.

Naravno, ukoliko bi se pokazalo da je nemoguće u zadovoljavajućoj mjeri sanirati gore spomenutu »nemoć« (ukoliko ta postoji), utoliko bi trebalo marljivije tražiti nove putove pribavljanja neophodno potrebnih racionalnih preambula vjere, bez čega apostolat o kojem je riječ ne će moći očekivati zadovoljavajuće dugoročne uspjehe; to tim više što, po našem mišljenju, već sada dospijevaju rokovi predašnjih manjkavosti u tom pogledu, te odgovornost odgovornih u tom pogledu ne može biti malena.

Status quaestionis Možemo odmah zaći in medias res našeg problema okoristivši se tim što se u djelima i radovima uglednih suvremenih teodicejskih auktora, kao i kod sv. Tome, često upotrebljava slikovit način govora koji ćemo i mi zadržati.

Evo kako se takvim načinom govora lijepo razlaže stanovište suvremenih teodicejskih auktora koje mi kritički ispitujeemo:

»Tko bi zastupao samodostatnost... reda prouzročениh uzroka, protegnuvši taj red do u beskonačnost... ne priznajući potrebu Neprouzročеноg Uzroka... taj bi zastupao istu nemogućnost kao kad bi netko tvrdio... da vagonima kao pokrenutim nije potrebna lokomotiva, samo ako ih ima neizmjerно mnogo.«

Tu je vrlo lijepo naglašena riječ *самодостатност* koja znači: nepriznavanje potrebe »Neprouzročеноg Uzroka«. Imajući to u vidu, slijedeće riječi još će nam bolje precizirati to stanovište:

»Svaki član reda koji se proteže u beskonačnost (naša opaska: svaki vagon) doista pruža »jednu ruku« iza sebe drugom članu (naša opaska: drugom vagonu), ali isto tako pruža »drugu ruku« prema van... izvan samog reda ili »sa strane«, tj. prema transcendentnom Apsolutnom Bitku.«

Tu se, dakle, *dopušta beskonačnost* niza prouzročениh uzroka, ali samo onda ako taj niz ima lateralnu (»sa strane«) ontičku pomoć nekog transcendentnog Apsolutnog Bitka, tj. Neprouzročеноg uzroka. U korist tog stanovišta poziva se i na sv. Tomu:

»Bez... Neprouzročеноg Uzroka... ne bi uopće moglo doći do razjedinjenosti među članovima povezane trijade u kojoj je »prvi član uzrok srednjega i srednji uzrok zadnjega, bilo da je srednjih članova mnogo ili samo jedan«

⁴ Lk, 13, 6—9.

(Summa theologica, q. II, a. III). Stoga, ako bi se bez Neprouzročenog Uzroka »išlo u beskonačnost u tvornim uzrocima, ne bi bilo prvog tvornog uzroka, te tako ne bi bilo ni posljednjeg učinka ni srednjih tvornih uzroka, — što je očito krivo«, obrazlaže sv. Toma, u svojoj secunda via«.

*

Naprotiv, naše je stanovište, da beskonačan niz srednjih uzroka (slikovito: beskonačan niz vagona koji tegle jedan drugoga) nikako ne može postojati, niti samostalno niti uz lateralnu (»sa strane«) pomoć Neprouzrokovanog Uzroka (Apsolutnog Bitka).

Međutim, mi ovog puta ne ćemo nastaviti s konfrontacijom tih dvaju oprečnih stanovišta, jer nam se čini da od prošlog puta nije nastupio neki novi momenat koji bi to zahtijevao, nego ćemo, kako to najavljuje naslov ovog našeg članka, nastojati ispitati stanovište sv. Tome u toj stvari, jer se prema gore navedenom pozivu na sv. Tomu čini kao da i on dopušta da niz srednjih uzroka može, uz lateralnu ontičku pomoć nekog Neprouzročenog Uzroka, biti beskonačan, bez početka — dok mi s naše strane držimo da sv. Toma naučava kako ne može nikako postojati beskonačan (bez početka) niz srednjih uzroka.

Iz nauke sv. Tome slijedi da niz srednjih uzroka mora nužno imati početak, prvi član

U gore navedenom odlomku citirane su ove riječi sv. Tome: »prvi član je uzrok srednjega i srednji uzrok zadnjega, bilo da je srednjih članova mnogo ili samo jedan«; evo, s naše strane, potpunog teksta u kojem se nalaze te riječi sv. Tome:

»Drugi put (secunda via) imamo na osnovu svojstva tvornog uzroka. Vidimo naime da u iskustvenom svijetu ima tvornih uzroka svrstanih u nizove, a ne vidimo, niti je to moguće, da nešto bude tvorni uzrok samog sebe, jer bi u tom slučaju to bilo prije samog sebe, a to je nemoguće. Nije pak moguće da niz tvornih uzroka ide u beskonačnost, jer u svim nizovima tvornih uzroka *prvo je uzrok srednjega, a srednje je uzrok posljednjeg, bilo da srednjih ima mnogo ili samo jedan*; ako je pak odstranjen uzrok, odstranjen je i učinak; ako dakle kod tvornih uzroka ne bi bilo prvoga, ne bi bilo ni posljednjeg ni srednjega. Ali, ako bi se kod tvornih uzroka *išlo u beskonačnost* (»si procedatur in infinitum in causis efficientibus«), tad *ne bi bilo prvog tvornog uzroka* (»non erit prima causa efficiens«), niti posljednjeg učinka, niti srednjih tvornih uzroka — što je očito krivo. Zato je nužno da priznamo neki prvi tvorni uzrok.«⁵

Dakle, sv. Toma ne kaže ovo: *bez pomoći nekog Prvog Uzroka ne može postojati beskonačan, tj. bez početka, niz srednjih uzroka* (i u tome sadržano: uz pomoć Prvog Uzroka može postojati beskonačan niz srednjih uzroka) — nego on kaže ovo: odlazak u beskonačnost (»si procedatur in infinitum«) znači *nijekanje Prvog Uzroka* (»non erit prima causa«) od kojeg bi nizu mogla doći dovoljna pomoć za postojanje (»non erit nec effectus ultimus, nec causae efficientes mediae«).

Tu je i sama terminologija vrlo značajna. Naime, kad se kaže »prvi uzrok«, onda se odmah pomišlja na: prvi po redu; ako se pak taj termin

⁵ Summa theol. I, q. 2, a. 3. (potcrtao J. B. M.).

(»prvi«) tako shvati, onda imamo gotovu kontradikciju kad kažemo: uz pomoć prvog uzroka niz srednjih uzroka može biti bez prvog uzroka (tj. beskonačan).

Zbog toga oni koji dopuštaju da niz srednjih uzroka može, uz lateralnu (»sa strane«) pomoć izvana, biti bez prvog člana radije govore da ta pomoć dolazi od »neprouzročenog uzroka«; dakako, kad se pozivaju na sv. Tomu, onda ne mogu odbaciti ni onaj njegov termin »prvi uzrok«, ali oni u tom slučaju taj termin shvaćaju ovako: »primarni uzrok«, »glavni uzrok«.

Medutim, po našem mišljenju, sv. Toma je u ovom slučaju smišljeno i namjerno upotrijebio termin »prima causa« (a ne »primaria causa« ili »principalis causa«) zato da nedvojbeno istakne kako on misli ne samo na to da je taj uzrok primarni i glavni, nego također: prvi po redu; to je naime očito iz onoga što se kaže da »odlazak u beskonačnost« i »prvi uzrok« ne mogu biti skupa, već prihvaćanje jednoga znači odbacivanje drugoga.

Naravno, kod sv. Tome ono »Prvi uzrok« znači ujedno i »Neprouzrokovani uzrok«, te se između njega i »posljednjeg učinka« nalazi niz »srednjih uzroka«.

Dakako, u *slikovitom* govoru »Prvi uzrok« je »lokomotiva«, »posljednji učinak« je gibanje posljednjeg »vagona«, a »srednji uzroci« su svi ostali »vagioni« što vuku jedan drugoga.

Naprotiv, ako se niz vagona što vuku jedan drugoga ne uzme kao slika svakog niza srednjih uzroka, nego kao konkretan fizikalni niz srednjih uzroka, tad je lokomotiva »prvi fizikalni uzrok«, gibanje posljednjeg vagona je »konačni fizikalni učinak«, a vagoni što vuku jedan drugoga niz su »fizikalnih srednjih uzroka«. Drugim riječima: ako se, recimo, kaže da je transcendentni Neprouzročeni Uzrok stvorio onu konkretnu fizikalnu lokomotivu, tim je ostala sačuvana nužda da baš ta konkretna fizikalna lokomotiva bude »prvi fizikalni uzrok« kojega nije prouzrokovao nikakav predašnji fizikalni uzrok, što, naravno, znači, da niz konkretnih fizikalnih srednjih uzroka ne može biti beskonačan.

U osnovnim teodicejskim problemima (a takav je i ovaj naš) nije moguće mimoići auktoritet sv. Tome (kao što, recimo, nije moguće mimoići Euklida u geometriji, ili Pasteura u biologiji); naravno, ne zato da se slijepo slijedi sve što je Toma (Euklid, Pasteur . . .) rekao, nego da ono što je rekao bude izazov i poticaj na daljnji rad koji će ili opovrgnuti ili potvrditi ono što je magister rekao, ali je u svakom slučaju potrebno prije svega utvrditi što je rekao. Jer, ako je slijepo »iurare in verba magistris« pogibeljno i onda kad se točno zna što je magister rekao, ono može biti još opasnije ako se alterira⁶ ono što je rekao.

Evo jednog točnog shvaćanja, razlaganja i referiranja gore (bilješka broj 5) navedenog stanovišta sv. Tome, iz pera njegovoga velikog komentatora Kajatana:

»Impossibile est mediam causalitatem perfici, nisi sustentetur a prima: si enim ab infinitis dependet, numquam perfici poterit«⁷ »Si tolleretur prima causa sic quod ante omnem causam esset alia causa numquam perficeretur causalitas istarum causarum . . .«⁷

Tj. baš *beskonačnošću* niza (»ab infinitis dependet« — »sic quod ante omnem causam esset alia causa«) *niječe se* (»tollitur«) Prvi Uzrok od kojeg bi niz srednjih uzroka mogao dobiti dovoljnu pomoć za svoju egzistenciju (»numquam perficeretur causalitas istarum causarum«).

⁶ Usporedi: J. B. MARUŠIĆ, *O teodicejskom problemu beskonačnosti niza uzroka*, Službeni vjesnik biskupije splitske i makarske, Split, 1964, broj 3—4, str. 59—60, bilješka broj 15, 18—19.

⁷ Summa theol., Romae 1888 (potcrtao J. B. M.)

Ukratko, pozivati se na sv. Tomu za postavku da bi, uz lateralnu (»sa strane«) pomoć Neprouzrokovanog Uzroka, mogao postojati neki beskonačan (bez početka) niz srednjih uzroka — to je, po našem mišljenju, isto tako kao kad bi se netko pozivao na Kopernika za postavku da je Zemlja nepomična ili na Heraklita da u svijetu nema nikakve mijene.

Sv. Toma kaže da niz akcidentalno poredanih uzroka nije niz srednjih uzroka Ipak je umjesno pitanje: ako je stanovište sv. Tome tako i u tolikoj mjeri jasno i nedvojbeno, kako to da ga ne smatraju svojim protivnikom, ili se čak na njega pozivaju, neki od uglednih teodicejskih auktora koji drže da beskonačan niz srednjih uzroka može postojati uz lateralnu pomoć transcendentnog Neprouzrokovanog Uzroka?

Da bismo se približili odgovoru na to pitanje, čini nam se korisnim i potrebnim navesti slijedeće razlaganje sv. Tome:

»Ne smatra se nemogućim da se akcidentalno ide u beskonačnost s radnim uzrocima (»causis agentibus«) ... kao što majstor akcidentalno radi mnogim čekićima, jer se jedan poslije drugog lomi. *Akcidentalno* je dakle ovom čekiću da radi poslije rada drugog čekića. Na sličan način *akcidentalno* je ovom čovjeku, ukoliko rađa, da je i sam rođen od drugoga: rađa, naime, ukoliko je čovjek, a ne ukoliko je sin drugoga čovjeka ... zbog toga nije nemoguće da se čovjek rađa od čovjeka od beskonačnosti ...⁸ »Da li jest ili nije Sokratov otac i sam nečiji sin, to je *akcidentalno* — ali *nije akcidentalno* to što je štap, ukoliko giba kamen, i sam giban od ruke: jer giblje (kamen) ukoliko je i sam giban (od ruke).«⁹

Vidi se da je za *akcidentalnost* o kojoj govori sv. Toma bitno to da nema srednjeg uzroka, tj. nema formirane trijade u kojoj bi rad prvoga čekića bio uzrok rada srednjega čekića i rad srednjega čekića bio uzrok gibanja zadnjega čekića. Drugim riječima: niz čekića koji rade jedan poslije drugoga je *akcidentalan* niz zbog toga što svaki od tih čekića radi (recimo kuje) bez pomoći čekića koji su prije njega radili (kovali); takav, akcidentalni, niz čekića, kaže sv. Toma, može biti beskonačan, bez početka — dakako, uz lateralnu (»sa strane«) pomoć majstora koji njima radi.

Kad vlak ide nizbrdo bez lokomotive, tad vagoni *ne vuku jedan drugoga*, nego svaki vagon ide bez pomoći prethodnog vagona (veze među vagonima mogu biti prekinute), uz *lateralnu* pomoć sile teže koja jednako djeluje na svaki vagon. Takav niz vagona koji idu jedan za drugim, ali *ne vuku jedan drugoga*, nije slika niza srednjih uzroka, nego je to, kako kaže sv. Toma, *akcidentalan* niz; takav, akcidentalan, niz, kaže sv. Toma, može biti beskonačan.

Naprotiv, kad vlak ide uzbrdo tako da vagoni vuku jedan drugoga, tad to *nije akcidentalan* niz, nego je to niz srednjih uzroka (veze među vagonima ne smiju biti prekinute) koji ne može biti beskonačan, bez prvog člana (prvog vagona) koji od lokomotive dobiva pomoć da može vući slijedeći vagon ... itd.

⁸ Summa theol., I, q. 46, a. 2 (potcrtao J. B. M.).

⁹ Summa c. Gent., II, 38 (potcrtao J. B. M.)

Za razumijevanje problema o kojem je riječ čini mi se korisnim postaviti ovakvo pitanje: bi li svemogućí Tvorac mogao učiniti da samo deset jednakih vagona idu uz brijeg tako da vuku jedan drugoga? Naš je odgovor na to pitanje ovaj: ne. Uza svu svoju svemogućnost on to ne bi mogao učiniti. Evo zašto: ako bi on iz lateralnog smjera pokretao jednako svaki od onih vagona, tada bi oni išli jedan za drugim, ali ne bi vukli jedan drugoga, ako bi pak on dao moć jednome vagonu da vuče ostale, tad bi taj privilegirani vagon postao lokomotiva. Kad, dakle, svemogućí Tvorac ne može svojim *lateralnim* utjecajem dati opstojnost nekom malom nizu srednjih uzroka, tad pogotovo ne može takvim, lateralnim, utjecajem dati opstojnost nekom beskonačnom nizu srednjih uzroka.

Naravno, tim nije nimalo ugrožena moć svemogućeg Tvorca, kao što ta moć nije ugrožena onom poznatom »objekcijom« da on ne može stvoriti tako velik kamen da ga ne bi mogao podići (ili kao što su pučkoškolar i svemogućí Tvorac jednako nemoćni da od drva naprave četverouglasti trokut).

Ukratko: nikakav *lateralni* utjecaj nije dovoljan da dade opstojnost nizu srednjih uzroka, bio on fizikalan ili nefizikalan; kad bi transcendentni Neprouzrokovani Uzrok dao podjednako svakom vagonu takvu lateralnu pomoć, da bi se oni bez nje pretvorili u ništa — on time još uvijek nije omogućio da se oni giblju tako da vuku jedan drugoga; drugim riječima; transcendentni Neprouzrokovani Uzrok mora jednomu članu dati neposredno ono što drugim članovima daje posredno, jer bez toga nema niza srednjih uzroka, nema formiranja trijade u kojoj je prvo, preko srednjega, uzrok posljednjeg.

Kad se dakle, u vezi s gore (bilješka broj 8) navedenim riječima sv. Tome, kaže: »Bez takva »Majstora«, ili — u našem slučaju — Neprouzročenog Uzroka, Boga, ne bi uopće moglo doći do razjedinjenosti među članovima povezane trijade u kojoj je prvi član uzrok srednjega i srednji uzrok zadnjega, bilo da je srednjih članova mnogo ili samo jedan« — tim se, po našem mišljenju, pogrešno imputira sv. Tomi kao da on onaj niz čekića koji kuju jedan poslije drugoga smatra nizom srednjih uzroka.

Ali, još jednom, ostaje i nameće se kao umjesno pitanje: kako se moglo dogoditi da se to imputira sv. Tomi, kad je sasvim jasno da onaj majstor što radi čekićima ne omogućuje tim čekićima da oni međusobno formiraju trijade (u kojima prvo, preko srednjeg, uzrokuje posljednje)? Svakomu je (usuđujemo se reći) jasno da onaj niz čekića što rade jedan poslije drugoga nije niz srednjih uzroka!

Odgovor na gornje pitanje može se, po našem mišljenju, naći u ovim gore (bilješke broj 8 i 9) navedenim riječima: »... akcidentalno je ovom čovjeku, ukoliko rađa, da je i sam rođen od drugoga: rađa naime ukoliko je čovjek, a ne ukoliko je sin drugoga čovjeka« — »ali nije akcidentalno to što je štap, ukoliko giba kamen, i sam giban od ruke: jer giba *ukoliko je i sâm giban*«.

Tu, dakle, sv. Toma kaže: ruka, štap i kamen formiraju trijadu u kojoj je, dakako, štap srednji uzrok — ali djed, otac i sin ne formiraju trijadu, te otac *nije* srednji uzrok između djeda i sina; zbog toga, zaključuje sv. Toma, niz pređa onog sina je *akcidentalan* niz (kao što je to i onaj niz čekića što kuju jedan poslije drugoga).

Posljedica takvog stanovišta sv. Tome je ova: on dopušta da taj »akcidentalni« niz pređa onog sina može biti beskonačan, bez početka (baš kao što dopušta da i onaj akcidentalni niz čekića to može biti).

Naravno, taj »akcidentalni« niz pređa, kaže sv. Toma, ima i svog »majstora«: »homo generat hominem, et sol« (S. theol., q. 115, a. 3), tj. otac rađa sina uz lateralnu pomoć sunca, ali *bez pomoći* svog oca (sinovljeva djeda), baš kao što čekić kuje uz lateralnu pomoć kovača, a bez pomoći čekića koji je prije njega kovao.

Ako se pak dogodi da netko (nasuprot sv. Tomi) drži i smatra da onaj niz pređa nije isto što i onaj niz čekića, te da onaj niz pređa nije akcidentalan niz (kao što je to onaj niz čekića), nego je niz srednjih uzroka (u kojem je otac srednji uzrok između sina i djeda) — tad, po našem mišljenju, treba da protiv sv. Tome brani to svoje stanovište, — ali je pogrešno, ako se sv. Tomi imputira kao da on dopušta da, uz neku lateralnu pomoć, može postojati beskonačan (bez početka) niz srednjih uzroka.

Ili slikovito: kad bi netko, držeći da su dupini ribe, tvrdio da oni dišu na škrge, a netko drugi, znajući da su dupini sisavci, imputirao onom prvom kao da on kaže da sisavci dišu na škrge — taj bi napravio baš onakvu pogrešku, kao da se sv. Tomi imputira kao da on dopušta da, uz lateralnu pomoć transcendentnog Neprouzrokovanog Uzroka, može postojati beskonačan (bez početka) niz srednjih uzroka.

**Po našem mišljenju
evolucija svijeta je
niz srednjih uzroka
— i zato ona, po
nauci sv. Tome, mo-
ra nužno imati po-
četak**

Premda to ne traži naslov našeg članka, čini nam se korisnim da i ovom prigodom, makar sasvim ukratko, ukažemo na teodicejsku korist koja bi se mogla imati, ako se može dokazati da je *evolucija svijeta niz srednjih uzroka*, te zbog toga, kako to kaže sv. Toma, mora imati početak.

Ako je naime evolucija svijeta, tj. gibanje u tvornom svijetu nekad moralo početi, tad je vrlo opravdana postavka da je netko moćan i jak izvan¹⁰ svijeta morao dati tvornom svijetu prvi impuls da se počne gibati, jer je osnovno svojstvo tvornog svijeta princip ustrajnosti (odnosno princip o sačuvanju energije), po kojem tvar sama po sebi čuva stanje u kojem se nalazi, bilo to stanje gibanja, ili stanje mirovanja; ali još i više: prema modernoj fizici, tvar i gibanje tako su nerazdruživo povezani, da jedno bez drugoga ne može postojati, pa početak gibanja znači ujedno i početak postojanja tvari — a to ukazuje na Stvoritelja.¹¹

I sam sv. Toma ukazuje na teodicejsku korist koja bi se mogla imati iz spoznaje da svijet i gibanje u njemu mora imati početak: »Via efficacissima ad probandum Deum esse, est ex suppositione novitatis mundi, non autem sic, ex suppositione aeternitatis mundi: qua posita, minus videtur manifestum, quod Deus sit. Nam si mundus et motus de novo incepit, planum est quod oportet poni aliquam causam, quae de novo producat mundum et motum.«¹²

Problem se dakle svodi na pitanje: je li evolucija svijeta niz srednjih uzroka u kojem je svaka faza ovisna o svim prethodnim fazama — ili je

¹⁰ Usporedi: J. B. Marušić, *Tvar i gibanje*, drugo izdanje, Split, 1953, str. 34—39.

¹¹ Ibid. str. 40—46.

¹² Summa c. Gent. I, 13.

ona akcidentalan niz u kojem faze nastupaju jedna poslije druge bez formiranja trijade u kojoj je prvo, preko srednjega, uzrok posljednjeg?

Po našem mišljenju, nasuprot sv. Tomi, onaj njegov niz pređa, kao i evolucija svijeta uopće, jest niz srednjih uzroka, tj. uzročna aktivnost svakoga člana ovisna je o svim pređašnjim članovima.

Ali prije svega da se upitamo, kako to da sv. Toma nije vidio da onaj niz ljudi što rađaju jedan drugoga nije isto što i onaj niz čekića koji kuju jedan poslije drugoga.

Osnovni aristotelovsko-tomistički metafizički princip jest ovaj: gibanje, mijena nije nastajanje nečega što prije nije nikako postojalo, tj. nije nastajanje nečega iz čistog ništavila (»ex puro non ente«) — nego gibanje, mijena je *prijelaz* iz carstva potencijalnosti u carstvo aktualnosti, tj. ono što već »*prae-existit potentia*«¹³ promijeni taj svoj način egzistiranja pa »*existit actu*«; tako npr. voda je istodobno i vruća i hladna, ali, ako hladnoća egzistira aktualno, onda vrućina egzistira potencijalno: kad, dakle, mijenom voda postane topla, ta toplina nije nastala iz čistog ništavila, nego je ona prešla od potencijalnog načina egzistiranja na aktualni; ukratko: »*omne igitur quod transmutatur, transmutatur ex ente in potentia in actu ens*.«¹⁴

Taj potencijalni način egzistiranja ontički je manje vrijedan nego aktualni način egzistiranja; potencijalni način egzistiranja je neka sredina između čistog ništavila i aktualnog načina egzistiranja: »*ens enim in potentia est quasi medium inter purum non-ens et ens in actu*«.¹⁵

Drugi osnovni aristotelovsko-tomistički metafizički princip jest ovaj: ono što postoji in potentia (tj. biće u carstvu potencije) ne može uzročno djelovati: »*nihil enim movetur, nisi secundum quod est in potentia ad illud, ad quod movetur: move t autem aliquid, secundum quod est actu*«,¹⁶ drugim riječima: potencijalna toplina vode ne može nam opeći ruku ili skuhati jaje, nego to može učiniti samo aktualna toplina.

Po tomu, dakle, treba reći, da budući »sin« egzistira in potentia, sadašnjeg, aktualnog čovjeka, — ali, po našem mišljenju, ostaje opravdano pitanje: na koji način egzistira prošli »otac« sadašnjeg, aktualnog čovjeka? Ne može se reći da je on pošao u čisto ništavilo, jer bi tada trebalo reći da nešto iz čistog ništavila može doći in actum (pa bi bio suvišan pojam postojanja in potentia); ako se, dakle, držimo dualizma potentia-actus, onda treba reći da ono što odlazi ex actu prelazi in potentiam, tj. prelazi u carstvo potencijalnosti, te ne može iz tog carstva uzročno djelovati; nama se čini da bi to mogao biti razlog zbog kojega sv. Toma drži da otac nije srednji uzrok između djeda i sina.

Međutim, po našem mišljenju, takvim dualizmom potentia-actus nije metafizički dovoljno obrazloženo gibanje; po našem mišljenju, buduća i prošla faza evolucije *nijesu ontički jednako vrijedne*: više bitka ima u onome što se već dogodilo nego u onome što će se tek dogoditi. Drugim riječima: da bi se metafizički obrazložilo gibanje, nije dovoljan dualizam potentia-actus, nego je potreban trijalizam, tj. potrebno je kazati na koji način egzistira ono što je otišlo ex actu; taj treći način egzistiranja mi

¹³ Phys. I, lec. 9; usporedi: J. B. Marušić, *Teodicejski putovi R. J. Boškovića*, Split, 1962, str. 55 (kratica: TP).

¹⁴ Metaph. XII, lec. 5; TP, str. 54.

¹⁵ Phys. I, lec. 9; TP, str. 54.

¹⁶ Summa teol. I, q. 2, a. 3.

smo nazvali »fundamentalnim« načinom egzistiranja, pa gibanje treba definirati ovako: *simultaneus transitus de potentia in actum et de actu in fundamentum*.¹⁷

Taj »ens in fundamento« (jer je ontički vredniji nego »ens in potentia«) može uzročno djelovati; po tomu, dakle, sadašnji, aktualni čovjek ima u svom »temelju« (in fundamento) svog oca i sve svoje prede, pa, kad on rađa svog sina, on to ne čini bez pomoći svog oca i svih svojih pređa; drugim riječima, otac je srednji uzrok između sina i djeda. Dakako, to isto treba reći za evoluciju svijeta uopće: kada se iz sadašnje, aktualne faze izvija buduća faza evolucije svijeta, to se ne događa bez pomoći prethodnih faza, tj. evolucija svijeta niz je srednjih uzroka.

J. B. Marušić

¹⁷ Usporedi: J. B. Marušić, *Teodicejski putovi R. J. Boškovića*, Split 1962, str. 54—56.